

**ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ МОДЕЛЮВАННЯ МОВНОЇ
КАРТИНИ СВІТУ ХАРКІВСЬКИХ ПОЕТІВ-РОМАНТИКІВ ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Стаття висвітлює основні питання моделювання мовної картини світу харківських поетів-романтиків Л.Боровиковського, А.Метлинського, М.Костомарова, М.Петренка, їх роль у формуванні української літературної мови і вплив на читача.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт “простір”, назви-символи, флоризми, фауноніми, орнітоніми.

Однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики є проблема моделювання мовної картини світу конкретного етносу, яку розуміють як єдність статичних та динамічних складників, сукупність мовних картин світу окремих індивідуумів, передусім тих, які справили помітний вплив на розвиток словесного етносу. Саме з’ясування структури та особливостей мовної картини світу в окремих чільних представників конкретного народу дозволяє збагнути особливості стилю кожного автора, закономірності «інтелектуального та естетичного розвитку» літературної мови на певному етапі її функціонування.

Велику роль у розвитку української літературної мови 20-40-х рр. ХІХст. відіграла мова українських поетів-романтиків, особливо романтиків “харківської школи” – Л.Боровиковського, А.Метлинського, М.Костомарова, М.Петренка. Їхня поезія вже за своєю природою являла більш високий рівень літературного опрацювання мовного матеріалу, далі його очищення від бурлескно-травестійних мовних елементів, формування мовно-поетичної картини світу українців. Романтична поезія була спрямована до читача-інтелігента, який не тільки розуміє українську мову і знає українську народну

ліричну поезію, але й обізнаний із кращими зразками світової, особливо німецької літератури.

Як зазначають дослідники, “поети цього напрямку велику увагу приділяли формуванню українського інтелігентного читача, заохоченню його до української поезії” [1:74]. Письменники цієї школи справляли вплив на читача не тільки безпосередньо поетичним словом, а й науковими виступами і висловлюваннями, розглядаючи питання про сутність української мови, про її функціональні можливості, про перспективи її розвитку.

Діячі української культури (і письменники, і читачі) відчували дух часу – прагнення до відновлення своєї національної самосвідомості, що виявлялося, зокрема, і в посиленні уваги до питань української мови. Таке спрямування не було специфічно українським явищем: воно властиве багатьом слов'янським (і не тільки слов'янським) народам, що перебували в складі інонаціональних та іномовних держав. Проте в нашому разі мовиться про поетичну творчість харківської школи романтиків, якою вони формували українську літературну мову в різних жанрах і стилях і не тільки давали вартісні художні твори, а й довели здатність української мови виражати почуття ніжні, шляхетні, високі, не змушуючи читача сміятися, як від “Енеїди” Котляревського. Подібні висловлювання ми знаходимо і в Г.Квітки-Основ'яненка, і в А.Метлинського, і в Л.Боровиковського та й інших видатних діячів культури того часу (і не тільки українських).

Поети-романтики харківської школи створювали нові, порівняно з попередниками, мовні засоби художнього вираження в українській літературі, бо новий зміст, який поети втілювали в своїх творах, потребував нової естетики слова, нових виражальних засобів, які існували в глибинах мови і які слід було звідти видобути. Естетизація українського слова виявлялася насамперед в очищенні літературної мови від елементів просторіччя, певних шарів побутової, згрубілої лексики, а також у доборі естетично позначених і художньо вартісних із погляду естетики романтизму слів.

Мова харківських поетів-романтиків 20-40-х рр. XIX століття, незважаючи на єдність художніх принципів, спільність вихідних умов (середовище, культурні традиції, освіта тощо), не є однорідною: кожен з авторів має свій образ світу, що відбивається в мові поетичних творів. Це пояснюється тим, що в надрах романтизму існували різні напрямки, що позначалося на тематиці, а, відповідно, й на мовну картину світу.

У творах Л.Боровиковського, А.Метлинського, М.Костомарова вже існувала розвинена система назв концепту “простір” – *простір* (у Л.Боровиковського), *світ*, *степ* (у всіх поетів цієї школи), *поле* як незаймана площинна просторинь (переважно у Л.Боровиковського і А.Метлинського), *нива* (переважно в значенні “оброблена земля”), *край* і синонімічне до нього значення слова *земля*. Ці слова нерідко виступають як взаємозамінні або однорідні без диференціації значень, внаслідок близькозначності вступають у синонімічні відношення.

Просторові відношення в загальних координатах універсальні для людського сприймання і мислення. Проте в різних мовних картинах світу вони виражаються по-різному в залежності від конкретної наповненості цих координат (реального світу, що в них вміщений).

У творах харківських поетів-романтиків 20-40-х рр. XIX століття ідилічним постає простір України, що асоціюється насамперед із ландшафтами степу й лісостепу, властивими центральній Україні й Слобожанщині. При єдності об’єкта зображення рельєфніше виступають особливості його мовного образу в кожного поета. Аналіз особливостей мовної картини простору окремого творця, а не цілого напрямку дає підстави розглядати творчість цієї плеяди не як нерозчленовану сукупність, а як єдність творчих індивідуальностей.

Ідилічний характер простору в поезіях Л.Боровиковського, А.Метлинського, М.Костомарова, М.Петренка зумовлює те, що в їхній МКС велике місце посідають лексико-семантичні групи слів, що виражають великий

простір (*простір, степ, поле, море, світ, земля*), рельєф місцевості (*байрак, гори, могила, долина*), водні об'єкти (напр., *річка, річечка*), флору і фауну України, атмосферні явища (напр., *вітер, буря, сніг, дощ*), кольори і звуки природи тощо. Ці ЛСГ є домінантними й інтегруючими в поезії названих поетів, однак частотність уживання окремих слів і їх смислове наповнення та конотації в різних творах відрізняються.

Л.Боровиковський, А.Метлинський і М.Костомаров, як відомо, були не тільки поетами, а й науковцями, що своїми працями зробили вагомий внесок у ствердження української мови як однієї зі слов'янських мов. Особливо слід підкреслити прагнення Л.Боровиковського і А.Метлинського теоретично обґрунтувати й практично довести здатність української мови до розширення стилістичних можливостей, зокрема в художній літературі. А.Метлинський у праці “Заметки относительно южнорусского языка” схарактеризував найважливіші мовні особливості української мови. Письменник уже в той час зазначав, що достоїнство української мови полягає не тільки в музичності й милозвучності, а передусім у її здатності виражати будь-які почуття й думки. І хоч у подальшому під впливом різних факторів А.Метлинський (як і І.Срезневський) став розглядати українську мову як наріччя російської, перше слово відіграло в розвитку української самосвідомості і в розумінні сутності української мови більшу роль, ніж наступне.

Усі названі поети змальовують простір України. Про ступінь конкретності зображуваного дозволяють судити власні географічні назви, представлені в їхніх творах. Так, для А.Метлинського символами України є назви *Дніпр* і *Київ*. У Л.Боровиковського не тільки назви-символи *Дніпр* і *Дунай*, а й назви рік Слобожанщини й Полтавщини – *Псьол, Ворскла, Дін*, приморських степів – *Чорномор'я, Акерманські степи*. Відгомонам історії виступає у нього назва *Батури*. У творах же М.Костомарова географічні назви виражають і роздолля України – *Дніпро, Сян, Дін, Карпати* і, як уже зазначалось, сягають крайніх меж тодішньої Російської держави – *Камчатка*.

Мовна картина світу письменників відрізняється частотністю вживання певних ключових слів. Це помітно і в співвідношенні слів *степ, поле, нива, земля* (в значенні “край”), *край, світ*. Слово *степ* достатньо часте в поезіях Л.Боровиковського, А.Метлинського, М.Костомарова, однак у Л.Боровиковського воно відносно частотніше, ніж у М.Костомарова. Слово *гора* в М.Костомарова вживається частіше у прямому значенні, в Л.Боровиковського у цьому значенні часто використовується слово *могила (курган)* у зв’язку з особистісним сприйманням концепту “могила” як символу слави й патріотизму і з мотивом полеглою лицарства, що вболіває за долю вітчизни й пробуджується. В інших українських поетів цієї групи таке осмислення концепту й значення слова *могила* зустрічається рідше.

Л.Боровиковському властиве зображення будь-якого простору, через що поет часто звертається до слів *вітер, буря, завірюха, хуртовина*, навіть *гураган* (у перекладі “Фарис”).

Ширше значення, ніж в інших поетів, має в Л.Боровиковського слово *море*, що виступає і в значенні безмежного простору (в тому числі в порівняннях), і в значенні крайньої межі українського степу. У творах А.Метлинського слово *море* вживається в традиційному значенні як назва середовища, куди ходили козаки. У творах М.Костомарова це слово зустрічається рідше.

Простір у Л.Боровиковського сповнений руху, що передається дієсловами на позначення різких рухів, а також звуків природи. Звукове тло виражається асонансом і алітерацією. Є в цього поета й прекрасне змалювання тиші за допомогою дієслів, що виражають дуже тихі звуки (напр., *сплеск весла*), які, незважаючи на свою незначність, контрастують із тишею і підкреслюють її.

У поезіях Л.Боровиковського мало *флористичних назв*, через що вони й не відрізняються різноманітністю (*билина, трава*). У А.Метлинського *флоризмів* більше, проте вони не виходять за межі традиційних для української народної поезії назв.

Поезія М.Костомарова відрізняється великою кількістю *флоризмів*, які виступають у його творах не тільки як засіб зображення простору, а й як самостійний предмет змалювання, авторське розуміння якого розкриваються цілим змістом поезії. Цілий ряд ліричних творів цього письменника мають назви квітів. У нього вживається також ряд назв дерев, які мають переважно традиційне для народної поезії значення.

Відрізняються твори романтиків харківської школи зазначеного періоду й різною питомою вагою *фаунонімів*, що є переважно назвами птахів.

У творах Л.Боровиковського вживаються *орнітоніми*, що називають птахів, які, по-перше, властиві просторові України, а, по-друге, набули символічного значення в народній українській поезії: *ворон*, *пугач* як провісники біди, *сокіл*, *орел* як символи сили і сміливості, *сірі гуси* як добрий знак.

У поезіях А.Метлинського теж значне місце належить *орнітонімам* України, однак це переважно назви, пов'язані з ближчим до людини довкіллям або таким, що мають семи або асоціативні зв'язки з людиною й її оточенням – *зозуля*, *голубка*, *ластівка*. Складні асоціації в контексті поезії А.Метлинського викликає вживання слова *орел*, яке є і елементом порівняння, і ознакою степу, і символом полеглого козацтва. Навіть традиційне пісенне *чорний ворон* у А.Метлинського знаходить додаткові ознаки: він над козацьким трупом “за дяка співає”.

У поезії М.Костомарова ЛСГ “орнітоназви” є дуже широкою: в ній представлені й традиційні для української народної поезії символічні назви *чорний ворон*, *зозуля*, *соловейко*, *чайка*, *жайворонок*, *голуб*, *голубка*, *рябець*, *сорока*, *орел*, *ластівка* та ін. У використанні слова *чайка* в поета відчувається ремінісценція з народною піснею про *чайку-небогу*, а *чорний ворон* виступає не тільки провісником смерті, а контекстуально й добрим вісником, що є новаторським для української поезії того часу.

Дистрибутивні відмінності значень просторових назв виявляються в сполучуваності з тими чи іншими словами. Так, для поезії Л.Боровиковського характерне вживання постійних епітетів, а у А.Метлинського вони майже відсутні.

У поетів відбувається переосмислення традиційних символічних значень (напр., *чорний ворон, орел*), використовуються перифрастичні означення – прикладки, напр., *степ – розліг сухого океану, степ – постіль, мертвий степ, дідівський степ; море – синій кришталь; скали – понура сторожа пустинь; пустиня – море сухе*.

Письменники-романтики намагаючись створити особливу, специфічно - поетичну мову, своєю літературною творчістю вплинули на формування національних світоглядно-мовних інтенцій та поетичну свідомість українського читача, який мав достатній культурно-освітній ценз.

Важливим наслідком творчості романтиків було пробудження інтересу до рідної мови й історії, прищеплення національних світоглядних моделей. Поетична діяльність українських романтиків цього часу стала визначальною для розвитку української ліричної поезії на ціле сторіччя, а подекуди її вплив відчувається і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Лисиченко** Л.А. Читач і рідна мова // Літературна мова у просторі національної культури. – К.: Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка, 2004. – С. 74-84.